

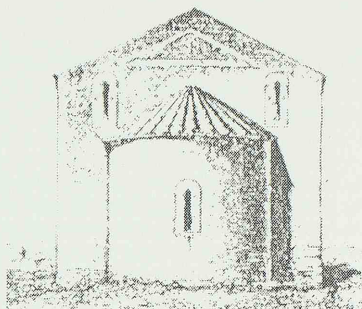
Φώτης Δημητρακόπουλος

**ΙΔΡΥΣΗ ΚΕΝΤΡΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΚΑΙ
ΕΠΑΝΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΠΡΟΦΗΤΗ ΕΛΙΣΑΙΟΥ
(Ψήφισμα του Διεθνούς Συνεδρίου για τον Παπαδιαμάντη)**

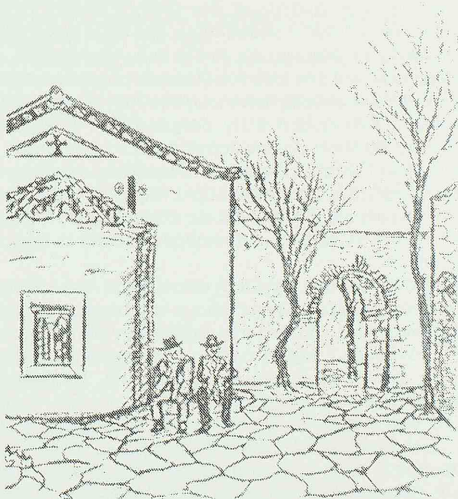
Ο ναΐσκος του Προφήτη Ελισαίου, που σήμερα δεν υπάρχει πια, έγινε γνωστός από τις αγρυπνίες στις οποίες ιερούργουσε ο νεοανακηρυχθείς άγιος παπα-Νικόλας Πλανάς με ψάλτες τους δύο Αλέξανδρους, τον Παπαδιαμάντη και τον Μωραϊτίδη¹. Πρόσφατα ανακινήθηκε το θέμα της επανίδρυσής του με την πρόταση για σύσταση στο διπλανό νεοκλασικό κτίριο Κέντρου Παπαδιαμαντικών Σπουδών, ύστερα από σχετικό ψήφισμα του Διεθνούς Συνεδρίου για τον Παπαδιαμάντη². Το ψήφισμα του Συνεδρίου το υποβάλαμε στην τότε Υπουργό Πολιτισμού κ. Άννα Ψαρούδα-Μπενάκη, μαζί με τον κ. Χρήστο Χειμώνα και τον αγιογράφο κ. Γεώργιο Αργυρόπουλο, ο οποίος επίσης ενδιαφέρεται για την ανίδρυση του Προφήτη Ελισαίου³. Δυστυχώς, δεν υπήρξε καμία ανταπόκριση εκ μέρους των αρμοδίων, παρότι επανήλθαμε στο θέμα αρκετές φορές. Εν συνεχεία παραθέτω το ψήφισμα και τα σχετικά υπομνηστικά, και δίνω όλες τις πληροφορίες για τον ναό του Προφήτη Ελισαίου που κατόρθωσα να συλλέξω ύστερα από μια πρώτη, μη εξαντλητική έρευνα. Εν τω μεταξύ, δημοσίευσα ένα άρθρο στην εφημερίδα *Η Καθημερινή*, όπου διατύπωσα και μια έκκληση για την επανίδρυση του ναΐσκου⁴.

Οι μαρτυρίες του Παπαδιαμάντη, του Μωραϊτίδη και άλλων για τις αγρυπνίες του Προφήτη Ελισαίου είναι αρκετές. Εδώ περιορίζομαι να παραθέσω τις πληροφορίες για τον ναό ως κτίσμα και για την κατεδάφισή του το 1943, με την ελπίδα να υλοποιηθούν κάποτε οι προσδοκίες για την επανίδρυσή του.

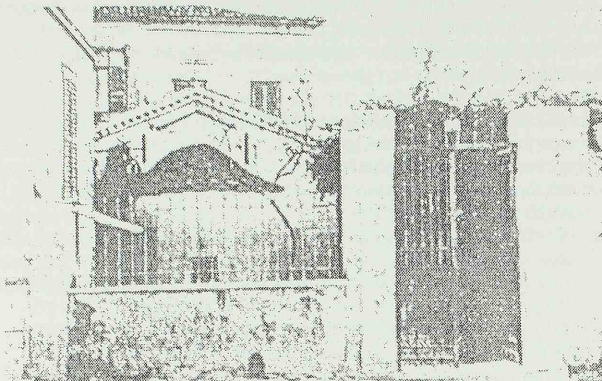
Δεν υπάρχει συστηματική μελέτη ή αποτύπωση του ναΐσκου, όλοι όμως όσοι έγραψαν τον θεωρούν ως κτίσμα της τουρκοκρατίας. Για πρώτη φορά μνημονεύεται ο ναΐσκος στο σχέδιο των Αθηνών του 1832 των Schaubert-Κλεάνθους. Υπάρχει σχέδιο της ανατολικής πλευράς του στο βιβλίο των Brunet de Presle et Al. Blanchet, *La Grèce depuis la conquête romaine jusqu' à nos jours*, Paris 1860, πίν. 5,2. Το σχέδιο αυτό αναπαράγεται στα ακόλουθα δημοσιεύματα: α) *Εύρετήριον τῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος*, εκδιδόμενον επιμελεία Κ. Κουρουνητῆ-Γ. Α. Σωτηρίου, τεύχος Β', υπό Α. Ξυγγοπούλου, *Τὰ βυζαντινὰ καὶ τουρκικὰ μνημεῖα τῶν Ἀθηνῶν*, ἐν Αθήναις 1929, εικ. 115 β) Ν. Βέλμος, *Παλιὰ Ἀθήνα*, Ἐκδοσις Ασύλου Τέχνης, 1931, εικ. 56 και γ) Κώστα Η. Μπίρη, *Αἱ ἐκκλησίαι τῶν παλαιῶν Ἀθηνῶν*, Αθήναι 1940, σ. 27.

Ἅγιος Ἐλισαῖος
(Brunet de Presle—Blanchet 1860)

Ὁ ἅγιος Ἐλισαῖος μέ τήν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Λογοθέτη (Σχ. Κ. Χέλμη)
(Βέλμος 1931)

Ἡ φωτογραφία τοῦ Γ. Βαλέτα (1940)

Ἡ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἀγίου Ἐλισαίου
(Σχέδιο Μ. Πομόνη)

Ο Προφήτης Ελισαῖος αναφέρεται και στο βιβλίο του Augustus Mommsen, *Athenae Christianae*, Lipsiae 1868, σσ. 87-88, αρ. 103.

Ο Δ. Γρ. Καμπούρογλου, *Αἱ παλαιαὶ Ἀθήναι*, εν Αθήναις [1922], σ. 156, αναφέρει τα εξής:

«Ὁ Προφήτης Ἐλισσαῖος τέλος, σώζεται καὶ λειτουργεῖται κανονικῶς. Εἶναι μάλιστα, δημοφιλέστατος εἰς τὰς γυναικείας ὁμάδας καὶ πάντοτε φωτίζει καὶ προστατεύει τὰ ὠραῖα ἀπομεινάρια τοῦ ἀρχοντικοῦ τῶν Λογοθετῶν, εἰς ὃ περιεκλείετο.

» Ἦσαν δέ οἱ ἐδῶ Λογοθέται διακλάδωσις τῶν ἐν Ἀθήναις Χωματιανῶν⁵.

» Ὁ εὐπαίδευτος καὶ ἐνάρετος νέος Εὐγένιος Λογοθέτης Χωματιανός — ὅστις, γενόμενος κληρικός, μετέλλαξε τὸ ὄνομά του ἀποκληθεὶς Ἐλισσαῖος ἐκ τῆς οἰκογενειακῆς ταύτης ἐκκλησίας των, ἂν δέν μετεβαπτίσθη αὐτὴ ἐξ αὐτοῦ οὕτω — ἀπέθανε κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ Ἀγῶνος, ἐν πληρεὶ ἀκμῇ.

» Ἀξία προσοχῆς εἰς τόν ναῖσκον τοῦτον εἶναι παλαιὰ τινα γλυπτὰ μάρμαρά του, σχετιζόμενα, ὡς φρονοῦμεν, πρὸς τὰ τῆς Γοργοεπηκόου».

Ο Γ. Α. Σωτηρίου στο Παράρτημα του *Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου* 4(1918) σ. 62, εικ. 16, δημοσιεύει φωτογραφία ἐντοιχισμένου ἀναγλύφου στον ναῖσκο, με τα εξής σχόλια: «[] κένταυρος παίζων κιθάραν [] ἀνέκδοτον ἀνάγλυφον μαρμαρίνου ἐπιστυλίου, ἐντοιχισμένου ἐπὶ τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ ἐν Ἀθήναις ναῖδριου τοῦ Ἀγ. Ἐλισσαίου παρὰ τὰς φυλακὰς τοῦ Π. Στρατῶνος». Τη φωτογραφία ἀναδημοσιεύει ο Ξυγγόπουλος, ὁ.π., εικ. 116. Ο Ξυγγόπουλος, ὁ.π., σ. 99, καταλέγει τον ναῖσκο μεταξύ των ναῶν των χρόνων της τουρκοκρατίας και γράφει τα εξής: «Ἅγιος Ἐλισσαῖος. Ἐν ὁδῷ Ἀρεῶς ἔναντι Παλαιοῦ Στρατῶνος· μικρά μονόκλιτος βασιλικὴ ξυλόστεγος. Ἐπὶ τῶν τοίχων ἐξωτερικῶς εἶναι ἐντοιχισμένα θυζαντινὰ ἀνάγλυφα».

Ο Ν. Βέλμος, ὁ.π., εικ. 181, δημοσιεύει σχέδιο του Κ. Χέλμη, με την ἀνατολική πλευρά του ναῖσκου και την πύλη του σπιτιοῦ του Λογοθέτη, καθὼς και της κλίμακος (εικ. 92, 196), γράφοντας τα εξής: «Ἅγιος Ἐλισσαῖος. Ἐν ὁδῷ Ἀρεῶς ἔναντι τοῦ Παλαιοῦ Στρατῶνος σώζεται καὶ λειτουργεῖται κανονικῶς, δημοφιλέστατος ὢν εἰς τὰς γυναικείας ὁμάδας. Εἶναι μικρά μονόκλιτος βασιλικὴ ξυλόστεγος· ἐπὶ τῶν τοίχων ἐξωτερικῶς ἔχει ἐντοιχισμένα ὠραιότατα θυζαντινὰ ἀνάγλυφα ἀρχιτεκτονικά μέλη. Ὁ ναῖσκος ἀνήκεν εἰς τὴν οἰκογένειαν Χωματιανοῦ Λογοθέτη, τῆς ὁποίας ἡ οἰκία, ἥς διασώζεται ἡ πύλη καὶ ἡ κλίμαξ,

εύρίσκεται δυτικῶς τοῦ ναῖδρίου».

Ο Προφήτης Ελισσαίος κατεδαφίστηκε το θέρος του 1943 από τον ιδιοκτήτη του Ηρακλή Καζάκο. Όπως προκύπτει από τη σχετική ειδησεογραφία που επεσήμανα, ο ιδιοκτήτης του προέβη στην πράξη αυτή φοβούμενος μην ανακηρυχθεί ο ναῖσκος ως ενοριακό παρεκκλήσιο και χάσει έτσι το οικόπεδό του. Η πρώτη είδηση δημοσιεύεται στην εφημ. *Ἡ Πρωΐα*, 25 Ιουλίου 1943, στη στήλη «Ἐπὶ πρωΐας εἰς πρωΐαν», από τον Γ. Ἀννίνο. Δημιουργήθηκε θόρυβος, επενέβη η Εφορεία Βυζαντινῶν Αρχαιοτήτων, η υπόθεση έφτασε στα δικαστήρια, αλλά ο ναῖσκος δεν σώθηκε. Απόσπασμα της είδησης δημοσίευσε η Ροδάνθη Βαλερά-Κουνάβα, «Οἱ δύο Ἀλέξανδροι καὶ ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Ἐλισσαίου», περ. *Σκιάθος*, τεύχος 46, Ιουλ.-Σεπτ. 1987, σσ. 3-4.

«Ἁγιος Ἐλισσαῖος

Ὁ λόγος στήνει μνημεῖα στίς ἀξίες καί ἡ ἀμάθεια καί ἡ ἰδιοτέλεια γκρεμίζει τὰ ὑπάρχοντα μνημεῖα πού ἐσημάδεψαν μέ τό διάβα τους οἱ μεγάλοι...

»Ὁ ἅγιος Ἐλισσαῖος, πού συνδέθηκε τόσο μέ τίς ἀσκητικές μορφές ἑνός Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη καί ἑνός Ἀλεξάνδρου Μωραϊτίδη, δέν ὑπάρχει πιά... Ἄν σώζωνται ἀκόμη οἱ τοῖχοι τοῦ ὀρθοῦ, ἀστέγαστοι, μέ ρημαγμένο τό ἐσωτερικόν, αὐτό δέν ὀφείλεται διόλου στήν καλή θέληση τῶν ἀνθρώπων πού διὰ λόγους ἰδιοτελείας κατέστρεψαν τό ἐκκλησάκι. Τό βέβηλο χέρι τους ἐσταμάτησε μόνον ἡ ἀγανάκτησις τῶν περιοίκων, ἀλλ' αὐτό δέν ἀρκεῖ. Πρέπει νά ὑποχρεωθοῦν αὐτοί πού ἐνόμισαν ὅτι ἓνα «ἐθνικόν» μνημεῖον εἶναι ἰδιοκτησία τους, ἐπειδή ἔτυχε νά εὑρίσκεται μέσα στόν αὐλόγυρο τοῦ σπιτιοῦ τους, νά ξανακτίσουν καί ν' ἀποκαταστήσουν τό βεβηλωμένο ἱερὸν στήν πρώτη του μορφή, διορθώνοντας ὅσον εἶναι δυνατόν τόν βανδαλισμό...

»Μά καί χωρίς νά τό εἶχε σημαδέψῃ τό διάβα τοῦ Παπαδιαμάντη, τό μικρό αὐτό

άθηναϊκό έκκλησάκι ήταν ένα μνημείο από τὰ λίγα πού έχουν απομείνει από τή μεσαιωνική καί παλιά Ἀθήνα, ὕστερα από τήν σκαπάνη τῶν ἀρχαιολόγων πού κατέστρεψε ὅλην τήν ἀθηναϊκή παλαιότητα, γιά νά φέρη εἰς φῶς ἀνάξια λόγου λείψανα τῆς ἀρχαιότητος. Ἀνάμεσα στούς κύβους τῶν μοντέρνων σπιτιῶν, καί στήν κλασσικήν ἀρχαιότητα τῶν κολοβωμένων ἀρχαίων μνημείων, δέν ὑπῆρχε τίποτε πού νά θυμίζει ὅτι μέσα στούς σκοτεινοῦς αἰῶνες, αὐτή ἡ Ἀθήνα συνέχιζε τήν ζωή της, εἶχε ψυχή γεμάτη πίστη, πού ἔχτιζε ἐκκλησάκια ἐδῶ κ' ἐκεῖ, καταφύγια μέσα στήν δίνη τῶν αἰώνων...

«Ὁ ἅγιος Ἐλισσαῖος δέν ὑπάρχει πιά!...» Ρίχνω αὐτήν τήν κραυγή, ὄχι μονάχα γιά τοὺς φίλους τῆς λογοτεχνίας, ἀλλά καί γιά τοὺς φίλους τῆς Ἀθήνας... Καί θαρρῶ πῶς ὁ Σύλλογος τῶν «Ἀθηναίων τοῦ τόπου» μπορεῖ νά πῇ κι' αὐτός κάποιον λόγο!...

Γ. ANNINOS»

Στην εφημ. *Ἡ Πρωΐα*, στη στήλη «Εἰς τό περιθώριον τῶν γεγονότων», στις 30 Ἰουλίου 1943, δημοσιεύονται τα ἀκόλουθα σχετικά:

«Τό ναῖδριον τοῦ ἁγίου Ἐλισαίου»

Παρά τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων ἐλάβομεν τήν κάτωθι ἐπιστολήν:

«Ἐν σχέσει πρὸς τό δημοσίευμα τῆς 25ης Ἰουλίου 1943 ὑπὸ τοῦ συνεργάτου σας κ. Ἀννίνου περὶ τοῦ ναῖδρίου τοῦ ἁγίου Ἐλισαίου παρὰ τό Μοναστηράκι, ἡ Ἐφορία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων ἔχει τήν τιμὴν νά σᾶς ἀνακοινώσῃ τὰ ἑξῆς: Μόλις ἡ ἡμετέρα ὑπηρεσία ἐπληροφορήθη ἀνεπισημῶς ὅτι τό ἐν λόγῳ ναῖδριον διέτρεχε κίνδυνον, ἤλθεν εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν μετὰ τοῦ ἰδιοκτῆτου ἀντιπλοιάρχου τοῦ Π. Ναυτικοῦ κ. Καζάκου, παρὰ τοῦ ὁποίου ἔλαβε τήν διαβεβαίωσιν ὅτι αἱ διαδόσεις ἦσαν ἐντελῶς ψευδεῖς, ὅτι οὐδόλως προετίθετο οὗτος νά καταστρέψῃ ἐν οἰκογενειακόν κειμήλιον καί ὅτι ἡ μόνη φροντίς του ἦτο νά μὴ μετατραπῇ τοῦτο εἰς ἐνοριακόν

παρεκκλήσιον. Ἡ ἡμετέρα ὑπηρεσία, μολονότι ἐσχημάτισεν εὐθύς τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἔπρεπε νὰ κατοχυρώσῃ τὸ ναῖδριον διὰ τῆς διὰ διατάγματος ἀνακηρύξεώς του ὡς διατηρητέου ἱστορικοῦ μνημείου, δὲν προέλαθεν, ἐν τούτοις νὰ τὸ προστατεύσῃ, διότι εὐθύς μετὰ τὴν ἐκ τοῦ ἁγίου Ἐλισαίου ἀναχώρησιν τῶν ἀρμοδίων, ὁ κ. Καζάκος ἐπελήφθη τῆς κατεδαφίσεώς του, προφθάσας νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν ξυλίνην στέγην καὶ νὰ καταστρέψῃ τὸ ἀνατολικόν του ἀέτωμα. Δὲν ἔγιναν μεγαλύτεραι ζημίαι λόγῳ τῆς ἐγκαίρου κλήσεως τῆς ἀστυνομίας ἐκ μέρους τῶν κ. κ. Ὁρλάνδου καὶ Στίκα. Ἦδη ὁ ἅγιος Ἐλισαῖος μετὰ τῆς συνεχομένης πύλης τοῦ ἀρχοντικοῦ τῆς ἀθηναϊκῆς οἰκογενείας Χωματιανοῦ Λογοθέτη ἀνεκηρύχθησαν διατηρητέα μνημεῖα καὶ ὑπεβλήθη ἐκ μέρους τῆς ὑπηρεσίας μας εἰς τὸ ἀρχαιολογικόν συμβούλιον πρότασις περὶ ἀναστήλωσεως τοῦ ναΐδριου. Κατὰ δὲ τοῦ κ. Καζάκου ἐκκρεμεῖ μὴνυσις».

Στην ἴδια εφημερίδα, τὴν 1η Αυγούστου 1943, δημοσιεύεται ἡ ἀκόλουθη ἐπιστολή:

«Κύριε Διευθυντά, Ἐδιαβάσαμε στὴν ἀπάντησιν τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων πού δημοσιεύσατε γιὰ τὴν κατεδάφισιν τοῦ Ἁγίου Ἐλισαίου, ὅτι ἐμηνύθη ὁ ἰδιοκτήτης ἀντιπλοίαρχος τοῦ Πολ. Ναυτικοῦ κ. Καζάκος, ἀλλὰ δὲν ἐκαταλάβαμε καλὰ: Ὁ κ. Καζάκος, εὐρέθηκε ὑπεύθυνος γιατί δὲν εἶχε ἐκδοθῇ ὡς τώρα τὸ διάταγμα περὶ κηρύξεως τῆς ἐκκλησίας του ὡς «διατηρητέου ἱστορικοῦ μνημείου», πού θὰ ἐκδοθῇ μετὰ τὴν κατεδάφισιν; Μήπως ὁ ἴδιος εἶνε ὑπεύθυνος γιατί δὲν ἔχει κηρυχθῇ «διατηρητέον» κανένα ἀπὸ τὰ ἱστορικά μνημεῖα τῆς Ἀθήνας; Ἄν εἶνε ἔτσι, τότε ἡ θέση του εἶνε πολὺ ἄσχημη...

Δικός σας

Κώστας Ἡ. Μπίρης»

Επίσης, πάλι στὴν εφημ. *Ἡ Πρωΐα*, στίς 11 Αυγούστου 1943 δημοσιεύεται περίληψη ἐπιστολῆς τοῦ ἰδιοκτήτη τοῦ ναοῦ:

«Τό ναϊδριον τοῦ προφήτου Ἑλισσαίου
 Ὁ κ. Ἡρακλῆς Ι. Καζάκος, ἀντιπλοίαρχος Π. Ν. καί ἰδιο-
 κτήτης τοῦ ναϊδρίου τοῦ προφήτου Ἑλισσαίου, διὰ
 μακρᾶς καί λίαν ἐμπεριστατωμένης ἐπιστολῆς του μᾶς
 πληροφορεῖ α) ὅτι τό ναϊδριον ἐκτίσθη τό 1870 ὑπό τοῦ
 πάππου του, πλησίον παλαιοῦ ὁμωνύμου ναϊδρίου ἀπό
 μακροῦ κατεδαφισμένου· β) ὅτι ἡ τοιχογράφησις του
 ἤρχισε το 1921, ὁπότε ἐγένετο καί μερική ἀνακαίνισις
 του συμπληρωθεῖσα τό 1935· γ) ὅτι τό ναϊδριον εἶνε
 ἀπλοῦν δωμάτιον μετά ξυλίνης ὀροφῆς καί ξυλίνης στέ-
 γης, ἄνευ οἰουδήποτε ρυθμοῦ· δ) ὅτι ἐντός αὐτοῦ οὐδέν
 ἀπολύτως βυζαντινόν ἢ ἀρχαιολογικόν κειμήλιον
 ὑπάρχει· ε) ὅτι οὐδεῖς ποτέ ἐπιστήμων καί οὐδεμία μέχρι
 τοῦδε ὑπηρεσία τό ἐξαράκτηρισε βυζαντινόν ἢ ιστορι-
 κόν μνημεῖον καί ἐφρόντισε διὰ τήν συντήρησίν του· στ)
 ὅτι ὁ ἐγερθεὶς θόρυβος διὰ τήν ἀφαίρεσιν τῆς ἐτοιμορ-
 ρόπου ξυλίνης στέγης του ἦτις θά ἐπανατοποθετηθῇ ἐν
 καιρῷ καί ἦτις ἐγένετο οὐχί μέ πρόθεσιν κατεδαφίσεως,
 εἶναι τελείως ἀδικαιολόγητος».

Στο σημεῖο αὐτό σταματᾷ ἡ εἰδησεογραφία στην εφημ. *Ἡ Πρωΐα*, τὰ φύλλα τῆς ὁποίας διεξήλθα ὡς τὸ τέλος τοῦ 1943, ὅπως καὶ τῶν εφημ. *Τό Βῆμα* καὶ *Ἡ Καθημερινή*, οἱ ὁποῖες δὲν δημοσίευσαν τίποτε σχετικό. Φαίνεται πῶς ὁ ναῖσκος, παρὰ τὶς υποσχέσεις τοῦ ἰδιοκτήτη του, ἔμεινε γιὰ καιρὸ χωρὶς στέγη, ἀν δὲν κατεδαφίστηκε τελείως ἀπὸ τὸν ἴδιο. Στὸ θέμα ἐπανήλθε ὁ τότε Ἐφορος Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Μανόλης Χατζηδάκης, στὸν ὁποῖο οφείλουμε τὸ πιο λεπτομερές ἀρθρο με περιγραφή τοῦ ναῖσκου. Εἶναι συγκινητικό νὰ παρατηρεῖ κανεὶς ὅτι μεγάλοι βυζαντινολόγοι ὅπως ὁ Ορλάνδος, ὁ Στίκας, ὁ Χατζηδάκης προσπάθησαν νὰ σώσουν τὸν Προφήτη Ἑλισσαίὸ ἀπὸ τὴν κατεδάφιση, ὅσο συγκινητική εἶναι ἡ διαπίστωση ὅτι ὅλοι συνδέουν τὸν ναῖσκο με τὴν μνήμη τοῦ Παπαδιαμάντη. Τὸ σχέδιο τοῦ Ορλάνδου ποὺ μνημονεύει ὁ Χατζηδάκης στὸ ἀρθρο τοῦ δὲν μπόρεσα νὰ το βρῶ, ἀπὸ τὰ συμπραζόμενα ὁμως συμπεραίνω ὅτι πρόκειται γιὰ σχέδιο τῆς πύλης τοῦ Χωματιανοῦ με τὸ κλιμακοστάσιο καὶ ὀχι τοῦ ναῖσκου. Τὸ ἀρθρο τοῦ Μανόλη Χατζηδάκη δημοσιεύτηκε στὸ περ. *Καλλιτεχνικά Νέα* τὸ Σάββατο 21 Αὐγούστου 1943:

«ΠΑΛΙΑ ΑΘΗΝΑΪΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ
Ο ΑΓΙΟΣ ΕΛΙΣΑΙΟΣ

“Ένα μνημείο της ‘Αθήνας κινδυνεύει νά εξαφανισθεί όλότελα στίς μέρες μας. ‘Η μικρή έκκλησία του ‘Αγίου ‘Ελισαίου, κοντά στό Μοναστηράκι, άπέναντι στή Βιβλιοθήκη του ‘Αδριανού, στέκει από τίς 3 ‘Ιουνίου, μελαγχολικό έρείπιο, χωρίς στέγη, μέ τούς τοίχους μισογκρεμισμένους.

»‘Η πληροφορία τούτη συγκίνησε πολύν κόσμο, καθώς φάνηκε από έπιστολές άναγνωστών καί άλλα σημειώματα σ’ έφημερίδες: ‘Ο ‘Αγιος ‘Ελισαίος, συνδέεται στή μνήμη μας μέ τήν εύλαβική μορφή του μεγάλου Σκιαθίτη, πού έζησε γιά πολλά χρόνια εκεί μέσα τίς κατανυκτικές του ώρες.

»Όμως ή μικρή αύτή έκκλησία παρουσιάζει καί ένδιαφέρον ίστορικό καί άρχαιολογικό αξιόλογο, γιατί, μαζί μέ τό μνημειώδες κλιμακοστάσιο που συνέχεται μ’ αύτήν, άποτελεί ένα από τά λίγα παλαιά άθηναϊκά λείψανα: εΐνε ό,τι μένει από τό μεγάλο άρχοντικό της σημαντικής άθηναϊκής οίκογένειας Χωματιανού Λογοθέτου, καθώς μάς πληροφορεΐ ό Καμπούρογλους (Αΐ Παλαιά ‘Αθήναι, Βιβλιοπωλεΐον Βασιλείου, 1922, σ. 156). Μά καί τό κτίριο τό ίδιο, ήταν ένα έξοχο δείγμα της τέχνης των ‘Αθηναίων μαστόρων στόν καιρό της Τουρκοκρατίας. Λόγοι ύπηρεσιακοί μου έδωσαν τή θλιβερή τύχη νά περιεργασθώ προσεχτικά τό μνημείο, λίγες ώρες πρίν από τήν άρχή της καταστροφής του: σās δίδω τίς έντυπώσεις μου.

»‘Η έκκλησία εΐνε μονόκλιτη καί εΐχε ξύλινη στέγη. ‘Η τοιχοδρομία της εΐνε χαρακτηριστική γιά τήν εποχή πού άκολούθησε τήν ‘Αλωση. Οί μαστόροι εξακολούθη-

σαν τήν κατεξοχήν άθηναιική παράδοση: νά χρησιμοποιοϋν μέ πολλή καλαισθησία ύλικό από άρχαιότερα μνημεία γιά καθαρούς διακοσμητικούς λόγους. Έδω, τό μέρος πού φαίνονταν περισσότερο ήταν τό άνατολικό, δηλ. τό ιερό μέ τήν κόγχη καί σέ τοϋτο δώσαν πολλή προσοχή. Τό τρίγωνο πού σχημάτιζε ή σαμαρωτή στέγη τό στόλιζε ένα λιτό μαρμάρινο άέτωμα, καλά ταιριασμένο, λείψανο κάποιου άρχαίου κτιρίου, ίσως πρωτοχριστιανικού όπως δείχνει ο άπλός σταυρός του. Δυό στενά παραθυράκια μέ συνδυασμό μέ δυό στρογγυλές κοιλότητες-ίσως γιά τά διακοσμητικά πιάτα πού έβαζαν στά κτίρια-σχημάτιζαν ένα κόσμημα σέ σχήμα σταυροϋ. Τούτη ή τόσο λιτή καί συνάμα μέ τόσο σωστήν άρχιτεκτονικήν άντίληψιν όργανωμένη όψη τοϋ μνημείου, κίνησε τήν προσοχή καί παλαιότερων περιηγητών, πού μάς έδωσαν, άνάμεσα σέ λιγοστά άθηναιικά μεσαιωνικά μνημεία, σχέδια καλοφτιαγμένα άπ' αϋτήν.

»Από τίς άλλες πλευρές ή νότια άκουμπά σέ σπίτια καί ή δυτική στό κλιμακοστάσιο: στήν μικρήν αύλή βλέπει ή βόρεια όπου εΐνε καί ή είσοδος. Στήν πόρτα αϋτή δίδει μεγαλοπρέπεια ένα ώραϊο μαρμάρινο θυζαντινό περιθύρωμα μέ καλοδουλεμένες αύλακώσεις. Δεξιά καί άριστερά από τήν πόρτα εΐνε έντοιχισμένα δυό άνάγλυφα τών τελευταίων θυζαντινών χρόνων, μέ λαϊκό χαρακτήρα. Καί ή πόρτα τοϋ νάρθηκα, στήν ίδια πλευρά, έχει ένα βαρύ μαρμάρινο έπιθύρωμα μέ άρπυιες καί άλλα ζωα άνάγλυφα καί άποτελεϊ μαζί μέ τό μικρό καμπαναριό ένα ώραϊο σύνολο.

»Μέσα ή έκκλησία μέ τό νάρθηκα δέν παρουσιάζει ιδιαίτερο ένδιαφέρον. Οί τοιχογραφίες εΐνε πρόσφατες καί πολύ μέτριες. Στό ιερό χρησιμεϋει γιά Τράπεζα ένα μεγάλο μαρμάρινο παλαιοχριστιανι-

κό επίθημα.

»Μέ τήν ἐκκλησία εἶνε κολλητό τό κλιμακοστάσιο τοῦ παλαιοῦ ἀρχοντικοῦ, τοῦ ἀρχοντος Χωματιανοῦ Λογοθέτου, πού ἀποτελεῖται, σήμερα, ἀπό μιά λιτή καί μνημειώδη πύλη καί τήν σκάλα πού περνᾷ ἀπό πάνω της, χωρίς νά ὀδηγεῖ πιά πουθενά. (Ἕνα καλό σχέδιο τοῦ καθηγητῆ κ. Α. Ὁρλάνδου θά λείπει στό ἐξώφυλλο τοῦ βιβλίου τοῦ Καμπούρογλου, πού ἀναφέραμε πιό πάνω).

»Αὐτά εἶνε τά λείψανα τῆς παλῆς καί τῆς πρόσφατης ἀθηναϊκῆς ἱστορίας καί τέχνης πού κινδυνεύουν σήμερα. Καί εἶνε τόσο λίγα αὐτά πού ἔχουν μείνει, στήν παλιά Ἀθήνα, πού ἀξίζουν ὅλη τή στοργή τῶν ὑπευθύνων καί μῆ. Ἐλπίζομε ὅτι ὄχι μόνο τό κακό θά σταματήσει ὡς ἐκεῖ, ἀλλ' ἀκόμη ὅτι τό μνημεῖο θά μπορέσει σύντομα ν' ἀποκατασταθεῖ στήν ἀρχική του μορφή κατοχυρωμένο τελειωτικά ἀπό κάθε ἰδιωτική κακόβουλη ἐπιχείρηση.

MAN. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ⁶.

Την ἴδια εποχή ο Δ. Σισιλιάνος, που δημοσίευε σειρά άρθρων στην εφημερίδα *Ἡ Καθημερινή* ἀπό τις 15.8.1943 με τίτλο «Αἱ παλαιότεραι Αθήναι», στο ἀρθρο του της 16.10.1943 ὅπου αναφέρεται καί στον ναό του Προφήτη Ἐλισαίου δεν ἀνέφερε τίποτε αξιόλογο⁷. Ὁμως, στο βιβλίο του *Παλαιαί καί Νέαι Ἀθῆναι. Μέρος Α΄. Παλαιαί Ἀθῆναι, τόμος Β΄, Αθήναι 1954*, σσ. 156-157, ἀναφέρει τα εξῆς ενδιαφέροντα:

«Ὁ Προφήτης Ἐλισσαῖος

Ἐναντι τοῦ παλαιοῦ Στρατῶνος, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἰσθμίων, ἐντός τῆς αὐλῆς τῆς παλαιᾶς οἰκίας τῶν Λογοθετῶν-Χωματιανῶν εὐρίσκεται μικρά ἰδιωτική ἐκκλησία ἄνευ ἀξιώσεων, τιμωμένη ἐπ' ὀνόματι τοῦ Προφήτου Ἐλισσαίου καί ἀνήκουσα εἰς τήν οἰκογένειαν Χωματιανοῦ. Εἶναι μονόκλιτον ναΐδιον μέ ξυλίνην στέγην, εἰς τόν ἐξωτερικόν τοῖχον τοῦ ὁποίου εἶναι ἐντοιχισμένα τρία θυζαντινά ἀνάγλυφα παριστάνοντα θηρία σπαρασσόμενα ἢ

ἀντίνωτα, ἄλλοθεν ληφθέντα. Ἡ μικρά αὕτη ἐκκλησία εἶναι ἐντελῶς νέα ἀνεγερθεῖσα κατὰ τὸ 1870 ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Χωματιανοῦ, ὡς γράφει ὁ ἐγγονός του Ἀντιπλοίαρχος Ἡρ. Καζάκος εἰς ἐπιστολήν του δημοσιευθεῖσαν εἰς τὴν «Καθημερινήν»⁸. Ὁ ναῖσκος ἐτοιχογραφήθη ἐσωτερικῶς τὸ 1921.

»Παραπλεύρως ἔκειτο ἡ μεγαλοπρεπὴς οἰκία τῶν Λογοθετῶν-Χωματιανῶν, τῆς ὁποίας σώζεται σήμερον μόνον ἡ καμάρα τῆς Πύλης τῆς εἰσόδου, ἐντὸς τῆς αὐλῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ ὁδηγοῦσα εἰς τὸ ἀνώγειον τῆς οἰκίας ὑψηλὴ λιθινὴ ἐξωτερικὴ κλίμαξ.

»Εἰς τὴν ἄσσημον ταύτην μικράν ἐκκλησίαν ἔδωκεν ρομαντικὴν τινα αἴγλην τὸ εἰς αὐτὴν ἐκκλησιάζετο καὶ ἔψαλλεν ὁ τὸ 1911 ἀποβιώσας μυστικοπαθὴς ἐπιφανὴς Σκιαθίτης διηγηματογράφος Ἀλεξ. Παπαδιαμάντης ὡς καὶ ὁ συμπατριώτης του ἐπίσης διηγηματογράφος Ἀλεξ. Μωραϊτίδης.

»Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Προφήτου Ἐλισσαίου ἐξέλιπε κατεδαφισθεῖσα τὸ 1943 ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτῆτου αὐτῆς κατόπιν τῆς λίαν ἀστόχου καὶ ἀπρεποῦς ἀνακηρύξεως τοῦ νεωτάτου τούτου κτίσματος τοῦ 1870 ὡς μεσαιωνικοῦ μνημεῖου (!) Διὰ τῆς τοιαύτης ἀνακηρύξεως ἐπεδιώχθη ὑπὸ ἀθλίου τινός κληρικοῦ, εὐτυχῶς καθαιρεθέντος βραδύτερον, ἡ ἀρπαγὴ τοῦ οἰκογενειακοῦ τούτου Ἐκκλησιδίου ἀπὸ τοῦ ἰδιοκτῆτου του. Διὰ νὰ περισώσει τουλάχιστον τὸ οἰκόπεδόν του ὁ ἰδιοκτῆτης τῆς, μετὰ ψυχικῆς ὁδύνης, τὴν κατηδάφισεν».

Ενδιαφέρουσες ἐπίσης εἶναι καὶ οἱ πληροφορίες που δίνει ὁ Α. Ἡρ. Σωτηριανός-Γέροντας στο *Νεώτερον Ἐγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν «Ἠλίου»*, τόμος 6, σ. 644:

«ΕΛΙΣΣΑΙΟΣ ΑΓΙΟΣ Μονόκλιτος βασιλικὴ ξυλόστεγος καὶ κομποτάτη ἐκκλησία τοῦ 16ου αἰῶνος, τιμωμένη ἐπ' ὀνόματι τοῦ προφήτου Ἐλισσαίου, ἔχουσα ὠραία ροδιακά πινάκια ἔξωθεν πέριξ τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ Βήματος καὶ ἀρχαϊκὰς εἰκόνας ἐπὶ τοῦ τέμπλου.

»Τὸ ἐκκλησάκι αὐτό τοῦ Εὐγενίου Χωματιανοῦ Λογοθέτη, ὡς διακόνου δὲ Ἐλισσαίου ἐπονομασθέντος, ἔκειτο ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς σημαντικωτάτης κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους ὁδοῦ Ἀρεως-ἡ ὁποία τότε ἐλέγετο «Πλατεία ρούγα τοῦ κάτω Συντριβανιοῦ»-καὶ

περικλείετο ἐντός τῆς αὐλῆς τοῦ περιφήμου ἀρχοντικοῦ τοῦ Λογοθέτη, ἰδιοκτητῆ τοῦ τότε τοῦ ἱεροῦ τούτου ναοῦ. Ὁ ἔρρημος καὶ σιωπηλὸς κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ναῖσκος, μόλις πρὸ ὀλίγων δεκαετηρίδων κατέστη περισσότερο γνωστός. Ἐντός τῆς ἐκκλησίας ταύτης ἔψαλλεν ὁ ἀείμνηστος Ἑλλήν διηγηματογράφος Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, ὡς καὶ οἱ ἀκαδημαϊκοὶ Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης καὶ Ζαχαρίας Παπαντωνίου, ὁ κατόπιν μοναχὸς Ἀνδρόνικος, ἱεουργοῦντος συχνάκις τοῦ τότε ἀρχιμανδρίτου Ἰεζεκιήλ Βαλανιδιώτη μετὰ τοῦ ἰδίου ἱερέως Ἀντωνίου Νικηφόρου. Ἐντός τοῦ ἱεροῦ ναοῦ ἐκκλησιάζοντο οἱ λόγιοι Θ. Βελλιανίτης, Παῦλος Νιοβάνας, Γ. Τσοκόπουλος, Ι. Βλαχογιάννης καὶ ἄλλοι πολλοὶ θαυμασταὶ τοῦ Παπαδιαμάντη. Τό ἐκκλησάκι αὐτὸ περιήλθε κατόπιν εἰς τὴν κυριότητα τοῦ ναυάρχου Καζάκου, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ὁποῦοι κατηδαφίσθη».

Ἡ μόνη γνωστὴ φωτογραφία, τῆς ανατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναῖσκου, εἶναι αὐτὴ που δημοσίευσε ὁ Γ. Βαλέτας, *Παπαδιαμάντης. Ἡ ζωὴ-τὸ ἔργο-ἡ ἐποχὴ του*, Μυτιλήνη 1940, σ. 391. Αναδημοσιεύτηκε στο ἀφιέρωμα στὸν Παπαδιαμάντη τῆς *Νέας Ἑστίας*, Χριστοῦγεννα 1941, σ. 41, καὶ ἀπὸ τὸν Ιω. Ν. Φραγκοῦλα, *Σκιαθίτικα Γ'. Μελετήματα καὶ κείμενα*, Αθήνα 1982, σ. 190. Σχέδιο τοῦ Μ. Πομόνη τῆς ἰδίας πλευρᾶς τοῦ ναῖσκου δημοσιεύτηκε στὸ ἀφιέρωμα στὸν Μωραϊτίδη τοῦ περ. *Ἑλληνικὴ Δημιουργία*, τεύχος 64, 1 Οκτωβρίου 1950, σ. 541. Ὁ Δημήτρης Φερούσης στὸ βιβλίο του *Ὁ παπακαλόγερος Νικόλας Πλανᾶς, ὁ ἅγιος ποιμένας*, Αθήνα 1992, σ. 115, ἀναπαράγει τὸ σχέδιο τοῦ Κ. Χέλμη ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Βέλμου που προαναφέραμε.

Ἡ Λίζα Μιχελή, *Μοναστηράκι. Ἀπὸ τὸ Σταροπάζαρο στὸ Γιουσουρούμ*, ΕΛΙΑ, Αθήνα 1984, σ. 70, φωτ. 51, δημοσιεύει φωτογραφία τῆς πύλης τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Λογοθέτη ἀπὸ τὸ εσωτερικὸ τῆς αὐλῆς, γράφοντας τὰ ἐξῆς: «[] Μιά πύλη, μιά θρῶση καὶ μιά αὐλὴ περιτριγυρισμένη ἀπὸ μεταγενέστερα κτίρια εἶναι ὅ,τι ἀπόμεινε [] ἐκεῖ δίπλα ἦταν καὶ ὁ Ἅγιος Ἑλισαῖος, τὸ ἐκκλησάκι τοῦ ἀρχοντικοῦ». Σχέδιο τῶν ερειπίων τῆς πύλης δημοσιεύεται στὸ βιβλίο τοῦ Λάμπρου Καμπερίδη, *Τὸ νάι τό γλυκύ...τὸ πρᾶον*, Αθήνα 1990, Εκδόσεις Δόμος, σ. 114.

Ἀξίζει νὰ υπενθυμίσουμε ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης συνέθεσε καὶ ἐξέδωσε τὴ μόνη γνωστὴ ἐντυπὴ Ἀκολουθία στὸν Προφήτη Ἐλισαῖο· παραθέτουμε τὴν περιγραφὴ τοῦ εντύπου ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Louis Petit, *Bibliographie des Acolouthies Grecques*, Bruxelles 1926, σ. 78:

«Elisaeus propheta—Iun. 14.

Ἀκολουθία πανηγυρική τοῦ ἁγίου ἐνδόξου προφήτου Ἐλισσαίου μετὰ παρακλητικοῦ κανόνος ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Μωραϊτίδου ἐθνικὸν ἀριστεῖον 1914 ἐγκρίσει τῆς ἱερᾶς συνόδου. Εἰς τὸ τέλος προστίθεται καὶ ἡ βιογραφία τοῦ Προφήτου. [Vignette]. Βιβλιοπωλεῖον Ἰωάν. Ν. Σιδέρη. Ἐν Ἀθήναις 46 ὁδὸς Σταδίου (μέγαρον Ἀρσακείου) 46 1925.

In-8° de 64 pages. Les pages 1-10 contiennent le titre, la dédicace, l' approbation du saint-synode, la préface et une gravure représentant le saint. Viennent ensuite l' office, p. 11-33, le canon paraclétique, p. 34-40, et le panégyrique du saint, p. 41-64.

Bibl. de l' Auteur».

Η ακολουθία αυτή θα άξιζε να φωτοανατυπωθεί, αφού δεν είναι γνωστή άλλη ακολουθία ούτε υπάρχει στο εμπόριο. Ένας κανών στον Προφήτη Ελισαίο έχει εκδοθεί από την Augusta Acconcia Longo στα *Analecta Hymnica Graeca*, τόμος Χ, Roma 1972, σσ. 63-72 και commentario σσ. 345-346⁹. Άλλη, ανέκδοτη, ακολουθία μνημονεύει ο Σωφρ. Ευστρατιάδης, *Ἀγιολόγιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Αθήνα χ.χ., σ. 129. Τρία τροπάρια συνέθεσε ο Χαράλαμπος Μπούσις, *Σκιαθια ὕμνογραφήματα*, Αθήνα 1990, σσ. 11-12.

Εν συνεχείᾳ αναδημοσιεύουμε ἄρθρο του Μιλτιάδη Δάλλα που αναφέρεται σε αγρυπνία στον Ἅγιο Ελισαίο, στην οποία έψαλλε ο Μωραϊτίδης, ο συνθέτης της Ακολουθίας, και ιερουργούσε ο παπα-Νικόλας Πλανάς, ο οποίος, όπως λέγει ο Δάλλας, προέτρεψε τον Μωραϊτίδη «νά προικίσει μέ ιδίαν Ἀκολουθίαν τήν μνήμην τοῦ Προφήτου». Το ἄρθρο δημοσιεύτηκε στο περ. *Καينὴ Κτίσις*, αριθ. 152, 1-10-20 Ιουλίου 1928:

ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΑΝΝΥΧΙΣ...

(Παννύχιος πανηγυρίς εἰς τὸν
Ναόν τοῦ Προφήτου Ἐλισσαίου)

Τό παρά τούς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως ναῖδριον τοῦ Προφήτου Ἐλισσαίου, ἐν ᾧ ἀπό 40ετίας τελεῖ ὀλονυκτίας ὁ Σύλλογος τῶν Ἀγρυπνίων, ἐτέλει χθές παννύχιον πανηγυριν εἰς μνήμην τοῦ Προφήτου. Ὁ Ναός καί αἱ αὐλαί κατελήφθησαν ἀπό τῆς 8ης μ.μ ὑπὸ πλήθους ζηλωτῶν

τῶν ἀγρυπνιῶν. Ἄνδρες, οἱ πλεῖστοι ἀπλοῖκοί, λιτοὶ ἀληθῶς φιλόσοφοι ἐν πίστει καὶ ἐν ἔργοις, παρακολουθοῦμενοι καὶ ἀπὸ τὰ τέκνα τῶν ἐγκαρτεροῦντα ἐν τῇ ἀγρυπνίᾳ. Γυναῖκες σεμναί, πᾶσαι κεκαλυμμένη τῇ κεφαλῇ ἄνευ καλλωπισμοῦ ἐνδυμάτων καὶ βαφῶν, φυλάττουσαι μὲ ἀκρίβειαν τὴν Πίστιν, ἀποτελοῦσι τὸ ἐκκλησίασμα, ἐγκαλλώπισμα τῆς Πρωτευούσης ἐν τῇ Ὁρθοδοξίᾳ. Αἱ ψυχαὶ αὐτῶν προσεκτικαὶ ἐμφοροῦνται ἀπὸ τὴν πνευματικὴν ἐορτὴν ἐν εὐταξίᾳ ἐπιβλητικῇ. Πολλοὶ δὲν γνωρίζουσι γράμματα, καὶ ὅμως παρακολουθοῦσι μετ' ἀδιαπτώτου ἐνδιαφέροντος τὰς Ἀκολουθίας, ἐν αἷς ἐξελίσσεται κινηματογραφικῶς τὸ σχέδιον τῆς Δημιουργίας καὶ τῆς θείας Οἰκονομίας τὸ μυστήριον. Περί αὐτῶν ἀληθεύουσι τὰ τοῦ Χρυσοστόμου «Οὗτοι καὶ περί προνοίας καὶ περί δίκης μελλούσης, καὶ περί τῆς δημιουργίας τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία ἐκ τοῦ μηδενὸς τὰ πάντα παρήγαγε καὶ περί τῶν ἄλλων ὅλων φιλοσοφοῦσι, χωρὶς ἐξωτερικὴν διόλου νά λάβωσι παιδευσιν. Τίς ἐκ τούτων δὲν ἤθελεν ἐννοήσῃ τοῦ Χριστοῦ τὴν δύναμιν, ἡ ὁποία τοὺς ἀγραμμάτους καὶ ἀμαθεῖς ἀπὸ τοὺς διὰ τὴν σοφίαν τῶν κομπάζοντας τόσοι σοφωτέρους ἀπέδειξεν, ὅσον ἀπὸ τὰ μικρὰ παιδία τοὺς φρονίμους ἄνδρας δύνатаί τις νά ἴδῃ ὑπερέχουσιν» (Ἐκδόσις Γαλάνειος, Τόμος Βος, σελ. 652).

»Ἡ εὐλάβεια τῶν Ἐπιτρόπων διεκόσμησε τὸν Ναὸν διὰ κλάδων μύρτου. Τὰς εἰκόνας τῶν προφητῶν Ἡλιοῦ καὶ Ἐλισσαίου καταστέφουσιν ἄνθη, καὶ ἀπὸ ἀφθόνους κανδήλας, ἀναθήματα εὐλαθείας, φωτίζονται αἱ αὐστηραὶ μορφαὶ τῶν ἀσκητῶν καὶ ὁσίων παρατασσομένων εἰς τοὺς τοίχους. Ἐν μέσῳ τοῦ ἱεροῦ τούτου περιβάλλοντος διακρίνονται ὡς ἐξ ἄλλου κόσμου ἐπιφοιτήσασαι αἱ βυζαντιναὶ φυσιογνῳμαὶ τῶν γεραρῶν τελεταρχῶν Παπαντωνίου καὶ Παπανικολάου μετὰ τοῦ ἱεροῦ ὕμνωδου Ἀλεξ. Μωραϊτίδου. Μὲ εὐλάβειαν καὶ σεμνότητά οἱ χοροὶ ψάλλουσι τοὺς ἱερούς ὕμνους ἡγουμένων Μοναχῶν κατόχων τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς. Κατὰ τὴν Λιτὴν, προπορευομένων τῶν εἰκόνων, μετὰ τῶν ἱερέων καὶ τοῦ λαοῦ λαμπαδηφοροῦντος, ψάλλονται εἰς τὴν αὐλὴν τὰ ἐγκώμια τῶν προφητῶν. Πανταχοῦ τοῦ Ναοῦ καὶ ἐκτός διαχεῖται φῶς αὐγάζον τὰς ἱεράς εἰκόνας καὶ τὰ πρόσωπα τῶν ἐκκλησιαζομένων. Σκιρτᾷ ἱερὰ σκιρτήματα ἡ καρδίᾳ τῶν ἐορταζόντων ἐπὶ τοῖς ἐγκωμίοις τοῦ

Προφήτου, ὧν προεξάρχει ὁ ἡδύμολπος συνθέτης, ἀνάγων εἰς τοὺς θαυμαστοὺς χρόνους τοῦ Προφήτου τούτου ἐν τῷ Ναῷ του ἐπιτελοῦντας τὰς ἀγρυπνίας.

»Εἰς τὸ μέσον τοῦ Ναοῦ ἀναμένει ἡ Τράπεζα τῆς ἀρτοκλασίας. Εἰσέρχεται ἡ ἱερά πομπή καὶ ἄρχεται τῶν ἐγκωμίων τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν Προφητῶν. Μετὰ τὸν ρλ' εὐχαριστήριον ψαλμὸν κλείει τὸ μεσονύκτιον τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἀγρυπνίας.

»Εὐλογήσαντος τοῦ ἱερέως ἀναγινώσκεται ὁμιλία περὶ τοῦ θίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Προφήτου οἰκοδομητικῇ, συντεθεῖσα κατὰ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸν ἐπίλογον ὑπὸ τοῦ συνθέτου τῆς Ἀκολουθίας· ἡ θεία λειτουργία διαρκεῖ ἀπὸ τῆς 1ης μέχρι τῆς 5ης πρωϊνῆς. Κατὰ τὰ ἅγια προσέρχονται πάντες σχεδὸν εἰς τὴν θείαν Κοινωνίαν. Μετὰ τὸ ἀντίδωρον μεταλαμβάνει πᾶσα ἡ σύναξις τῶν εὐλογηθέντων ἄρτων ἐν ἀγαλλίασει καὶ ἀφελότητι καρδίας ὡς εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων εἰκονίζει ὁ Ἱερός Λουκάς.

»Κατὰ τὴν ἔξοδον ἐκ τοῦ Ναοῦ συγχαίρομεν τὸν διδάσκαλον διότι ἡξιώθη νὰ συγκαταλεχθῇ, τῇ γνώμῃ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἐπιβραβευσάσης τὴν ψαλεῖσαν ἱεράν Ἀκολουθίαν, μετὰ τῶν ὑμνογράφων τῆς Ἐκκλησίας. «Ἡ χαρά μου, λέγει, εἶνε μεγάλη, εἶνε ἀρραβὼν τῆς ἀνεκκλήτου καὶ δεδοξασμένης ἐκεῖνης χαρᾶς» (Α. Πέτρ. ΙΙ. 3-8). Ἀπὸ τοιαύτην χαρὰν λάμπει καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Παπανικόλα προτρέψαντος τὸν διδάσκαλον νὰ προικίσῃ μέ ἰδίαν Ἀκολουθίαν τὴν μνήμην τοῦ Προφήτου. Τὰ ὅσματα τῆς Ἀκολουθίας ταύτης ἐμβάπτονται εἰς νοήματα θεολογίας οὐρανοῦ τέμνοντα ὁδόν. Ζέων ἐκ πίστεως καὶ μεμεστωμένος ἐκ τῆς ἱερᾶς ποιήσεως καὶ τῶν συγγραφῶν τῶν Πατέρων, προσήνεγκεν εἰς τὸν Προφήτην τὸν Στέφανον τῶν Ἀγρυπνιῶν.

Μιλτιάδης Δάλλας
Δικηγόρος»

Θα κλείσω τὸ ἄρθρο μου αὐτὸ ανατυπώνοντας μιαν ἐκκληση γιὰ τὴν ἐπανοικοδόμησιν τοῦ ναΐσκου τοῦ Προφήτη Ελισαίου, τὴν ὁποία περιέλαβε σὲ δημοσίευσμά του ὁ μακαριστὸς ἀρχιμανδρίτης Φιλόθεος Ζερβάκος, ποὺ εἶχε γνωρίσει τὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸν Μωραϊτίδη στὶς ἀγρυπνίες τοῦ Προφήτη Ελισαίου. Τὸ ἄρθρο τοῦ ἀρχιμ. Φιλοθέου Ζερβάκου, με τίτλο «Αναμνήσεις μου ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντην καὶ Μωραϊτίδην», δημοσι-

εύτηκε στο περ. *Κιβωτός*, Φεβρουάριος 1953, σσ. 45-51· η έκκληση στη σ. 46 έχει ως εξής:

«Ὁμολογῶ, ὅτι ἀπὸ τὴν τάξιν ἐκείνην ἡ ὁποία παρετηρεῖτο εἰς τὸ ἐκκλησάκι ἐκεῖνο τοῦ προφήτου Ἑλισαίῃ ἔλαβον μεγάλην ὠφέλειαν. Ἐκεῖνοι πού τὸ κατεδάφισαν ἔδειξαν μεγάλην ἀσέβειαν καὶ συνιστῶ εἰς πάντας τοὺς Ἕλληνας λογοτέχνας καὶ λογογράφους ὡς πνευματικός πατήρ νά ἀπαιτήσουν παρά του Σου Ὑπουργείου τῆς Παιδείας καὶ παρά τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας νά ἀνοικοδομηθῇ νέον ἐκκλησιδῖον εἰς τὸν ἴδιον τόπον ὅπου ὑπῆρχε τὸ παλαιόν, διὰ νά παραμείνῃ τὸ μνημεῖον διὰ τὰς μελλούσας γενεάς νά τὸ βλέπωσιν οἱ νέοι λογοτέχνη καὶ νά τὸ δεικνύωσι καὶ εἰς τοὺς ξένους λογοτέχνας τοὺς ἐπισκεπτομένους τὴν Ἑλλάδα, διὰ νά πληροφορῶνται ὅτι εἰς αὐτόν τόν ἱερὸν τόπον, εἰς αὐτὸ τὸ ἐκκλησιδῖον, οἱ κορυφαῖοι τῶν λογογράφων τῆς Ἑλλάδος ὡς εὐσεβέστατοι ἐτέλουν ἀγρυπνίας προσευχόμενοι, ἄδοντες καὶ ψάλλοντες, αἰνοῦντες καὶ εὐλογοῦντες τὸν Κύριον».

* Ευχαριστῶ τις μαθήτριάς μου φιλόλογους κυρίες Ροδάνθη Βαλερά-Κουνάβα, δ.φ., Αλεξάνδρα Μπουφέα καὶ Σοφία Μπόρα γιὰ τὴ βοήθειά τους.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Χαρακτηριστικότερη από τις διάφορες αναφορές ή περιγραφές είναι αυτή του Γεράσιμου Βώκου, «Άγρυπνία εις τόν ἅγιον Ἐλισαῖον», που πρωτοδημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Ἀκρόπολις* στις 28.3.1894· βλ. τώρα την αναδημοσίευσή της στο βιβλίο *Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Εἴκοσι κείμενα γιά τή ζωή καί τό ἔργο του*, Πρόλογος-επιλογή Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Αθήνα 1979, σσ. 17-23. Βλ. εδώ και το χρονογράφημα του Μ. Δάλλα, «Παννυχίς...».

2. Το Συνέδριο έγινε στη Σκιάθο από 20-24 Σεπτεμβρίου 1991. Η πρόταση υποβλήθηκε στον γράφοντα από τον Δημήτρη Μαυρόπουλο και έγινε ομόφωνα δεκτή.

3. Ο κ. Αργυρόπουλος, ακριβώς ένα χρόνο πριν από το ψήφισμα του Συνεδρίου, στις 24.9.1990, είχε υποβάλει σχετικό έγγραφο στο Υπουργείο.

4. Φώτη Δημητρακόπουλου, «Άγνωστο άρθρο του Παπαδιαμάντη. Καί μιά ακόμη έκκληση γιά τήν ἐπανίδρυση τοῦ Ἀγίου Ἐλισαίου», *Ἡ Καθημερινή*, 21 Απριλίου 1992, σ. 10.

5. Για τους Λογοθέτες-Χωματιανούς των Αθηνών βλ. Έλλησ Γιωτοπούλου-Σιαλιάνου, «Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρία καί οἱ ἑλληνικές ἀρχαιότητες. Ἀνεκδότες ἐπιστολές τοῦ Ἀ. Λογοθέτη-Χωματιανοῦ πρός τόν Γκίλφορντ», *Ἀμνητός στή μνήμη Φώτη Ἀποστολόπουλου*, Αθήνα 1984, σσ. 191-253, με ἀφθονή βιβλιογραφία (βλ. ιδίως σσ. 192 σημ. 2, 206-7, 209-210, 241-2, 245-7, 252).

6. Ο Ακαδημαϊκός κ. Μανόλης Χατζηδάκης μου εἶπε ὅτι δημοσίευσε τό ἀρθρο αὐτό γιά να σταματήσει τον ἰδιοκτήτη του ναῖσκου ἀπό την κατεδάφιση που εἶχε ἤδη ἀρχίσει. Ο ἴδιος, νεοδιόριστος τότε Ἐφορος Βυζαντινῶν Αρχαιοτήτων, εἶχει κινήσει τις διαδικασίες γιά χαρακτηρισμό του ναοῦ ὡς διατηρητέου μνημείου, ἀλλά ἡ κατεδάφιση ολοκληρώθηκε, πράξη γιά την οποία ο κ. Χατζηδάκης ἐμήνυσε τον ἰδιοκτήτη.

7. Ὅσα γράφει ο Σισιλιάνος στο ἀρθρο του δείχνουν ὅτι ο συγγραφέας ἀγνοοῦσε την κατάσταση του ναῖσκου καί τη συγκαρινή ἀρθρογραφία.

8. Η ἐκκλησία εἶναι ὁπωσδήποτε παλαιότερη του 1870, ἀφού μνημονεύεται στο σχέδιο των Schaubert-Κλεάνθους (1832), βλ. Mommsen, ὁ.π., σ. 87. Διεξήλθα ὅλη την *Καθημερινή* του 1943 ἀλλά δεν βρήκα ἐπιστολή του Καζάκου.

9. Για τα ἀγιολογικά κείμενα στον Προφήτη Ἐλισαίο βλ. Fr. Halkin, *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, Bruxelles³ 1957, αρ. 582-582e. Για την εικονογραφία του βλ. *Lexikon der christlichen Ikonographie*, τόμος 6, Freiburg im Breisgau 1974, σ. 142. Γενικῶς βλ. *Bibliotheca Sanctorum*, τόμος 4, Roma 1964, σσ. 1125-1135, με εικονογραφία.

SUMMARY

Photios Demetracopoulos, *The Church of Saint Elissaios
and the Center for Studies on Papadiamantis*

In this article the author has tried to gather all the material relating to the demolished church of Saint Elissaios, where Alexandros Papadiamantis used to sing together with Alexandros Moraitidis. An appeal is also expressed towards the ministry of culture for the rebuilding of the church and the founding of a centre for studies on Papadiamantis.